

УДК 347.51

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.25>

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДОБРОСОВІСНІСТЬ І ЕЛЕКТРОННІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Парасюк М.В.,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри цивільного права і процесу

Інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

Парасюк М.В. Процесуальна добросовісність і електронні технології у цивільному праві.

Стаття присвячена дослідженню категорії «процесуальна добросовісність» та застосування електронних технологій у цивільному праві на підставі чинного законодавства із застосуванням комплексного системного аналізу у контексті протидії зловживання процесуальними правами. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються в процесі реалізації принципу процесуальної добросовісності у контексті використання інформаційно-комунікаційних технологій. Предметом дослідження є норми вітчизняного законодавства, що регулюють реалізацію процесуальної добросовісності у цивільному праві України. Протидії зловживанням процесуальними правами пов'язана з двома принциповими моментами – з широкою поширеністю форм поведінки, які відносять до розглянутого правопорушення, та не розробленістю засобів ефективної боротьби з процесуальними зловживаннями. У правознавстві та у судовій практиці, для вирішення даної проблеми застосовуються поняття та категорії, що належать до сфери етики. Такою категорією є процесуальна добросовісність. У сучасних умовах актуалізуються дослідження категорії процесуальної добросовісності у цивільному праві. Добросовісність за природою є неправовою категорією, для визначення змісту якої необхідно звернення до інших понять і категорій етики. Категорія «процесуальна добросовісність» використовується законодавцем для опису меж правомірної поведінки та визначення можливої реалізації цивільних процесуальних прав. Зазначено, що надання категорії процесуальної добросовісності характеру юридичного обов'язку доцільно розглядати у контексті елементів нормативної та теоретичної конструкції зловживання процесуальними правами та механізму протидії зловживанням у цивільному праві. Категорія процесуальна добросовісність відіграє певну роль у визначенні критеріїв відмежування правомірної використання права від зловживання ним. Для

цивільного процесуального права ця проблема є актуальною, адже за правовою природою цивільне право покликане опосередковувати конфлікт сторін, їх змагання і протидію.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, цивільні процесуальні обов'язки, правомірна поведінка, принцип цивільного права, оціночні категорії в цивільному процесуальному праві.

Parasyuk M.V. Procedural integrity and electronic technologies in civil law.

The article is devoted to the study of the category «procedural integrity» and the use of electronic technologies in civil law based on the current legislation with the use of a complex system analysis in the context of countering the abuse of procedural rights. The object of the study is social relations that are formed in the process of implementing the principle of procedural fairness in the context of the use of information and communication technologies. The subject of the study is the norms of domestic legislation regulating the implementation of procedural fairness in the civil law of Ukraine. Countermeasures against the abuse of procedural rights is connected with two fundamental points – with the wide spread of forms of behavior that are attributed to the offense in question, and the lack of development of means of effective fight against procedural abuse. In jurisprudence and judicial practice, concepts and categories belonging to the field of ethics are used to solve this problem. Such a category is procedural integrity. In modern conditions, research on the category of procedural good faith in civil law is being updated. Good faith by nature is a non-legal category, to determine the content of which it is necessary to refer to other concepts and categories of ethics. The category «procedural good faith» is used by the legislator to describe the limits of lawful behavior and determine the possible implementation of civil procedural rights. It is noted that the provision of the category of procedural good faith as a legal obligation should be considered in the context

of the elements of the normative and theoretical construction of the abuse of procedural rights and the mechanism of combating abuse in civil law. The category of procedural good faith plays a certain role in determining the criteria for distinguishing the legitimate use of the right from its abuse. This problem is relevant for civil procedural law, because by its legal nature, civil law is designed to mediate the conflict of the parties, their competition and opposition.

Key words: abuse of procedural rights, civil procedural duties, lawful behavior, principle of civil law, evaluation categories in civil procedural law.

Постановка проблеми. Цивільне законодавство значною мірою останніми роками приділяє увагу принципу добросовісності, введеному в цивілістичну науку ще в давньоримський період історичного розвитку права. Добросовісність – одне із основних принципів права, який поширює свою дію на процесуальні відносини. Добросовісність у цивільному праві є прагнення суб'єкта цивільних прав, наскільки це можливо, не допускати порушення своїми діями або бездіяльністю суб'єктивних прав і законних інтересів інших осіб, здійснювати належні права відповідно до призначення, з урахуванням обмежень та винятків встановлених законом.

Будучи значною мірою оцінною категорією, поняття не отримало змістовного закріплення в матеріальному та процесуальному законі, що не применшує його значення, в тому числі й (особливо) в умовах появи нової «цифрової» реальності, оскільки оцінні категорії можуть бути використані для заповнення пробілів у регулювання суспільних відносин, виступати своєрідним мірилом оцінки дій учасників правовідносин (включаючи процесуальні).

Мета дослідження полягає у розгляді процесуальної добросовісності у контексті застосування електронних технологій у цивільному праві.

Стан опрацювання проблематики. Проблему добросовісності в цивільному судочинстві досліджували: В.В. Комаров, В.А. Кройтор, М.П. Курило, Ю.Д. Притика, Г.П. Тимченко, А.О. Ткачук, Т.В. Полянський, М.М. Ясинок та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Розвиток у праві категорії принципу **добросовісності** пов'язаний з розвитком відповідної доктрини. При цьому теоретичне осмислення та узагальнення більшою мірою носило і носить практико-орієнтований, прикладний характер, що дозволяє застосовувати його в практиці найбільш ефективно та з меншою часткою довільності. Прикладна доктрина набуває, по суті, характеру невід'ємною складовою принципу добросовісності, без якої практичне застосування було не-

можливо. Це має важливе значення для права, у якому дефіцит якісної прикладної доктрини, присвяченої принципу проявляється негативно відбивається на правозастосуванні та на судовій практиці.

Добросовісність оціночна категорія. За визнанням вчених, наявність оціночних понять – звичайне явище для законодавства, у тому числі процесуального, оскільки такі поняття виконують певні функції. Їх призначення полягає у регулятивному та охоронному впливі правових норм, забезпеченні правової економії, доступності розуміння правових розпоряджень та гнучкості правового регулювання, тому замінити оцінні поняття формально визначеними здебільшого неможливо, а деяких випадках недоцільно.

Водночас визнається необхідність максимального скорочення кількості оціночних понять у законі та встановлення об'єктивних критеріїв визначення змісту оціночних понять у законі та роз'ясненнях вищих судових інстанцій. Все це створює основу для дискусій про зміст процесуальної добросовісності та співвідношення її з іншими принципами правосуддя (наприклад, з принципами диспозитивності або змагальності).

У міру розвитку нових інформаційних технологій у правосудді виникнуть неминучі питання про їхній вплив на судочинство, у тому числі щодо прояву при їх використанні. Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки передбачає створення умов для активізації впровадження інформаційних технологій у діяльність судів [1, с. 392].

У зв'язку з цим не можна заперечувати, що потрібно як належне встановлення цього принципу, наповнення його реальним змістом, виділення основних ознак і характеристик, визначення його місця у системі принципів судочинства, а й дослідження на нього процесу цифровізації.

Слід зазначити, що останнім часом правозастосовник активно звертається до конструкції зловживання процесуальним правом. Більше того, позиція вищих судів, що формується, визнає вимогу процесуальної як одного з принципів правосуддя, а також покладає на суди завдання з виявлення та реагування на процесуальні зловживання.

На думку Н.Ю. Сакари, виявлення недобросовісної процесуальної поведінки можливе навіть у складних випадках за належної процесуальної активності самого суду, що розглядає справу, за правозастосовної конкретизації процесуальної діяльності сторін [2].

Звідси випливає, що змістовний компонент може йти шляхом «каталогізації» порушень, від

приватного до загального, формуючи критерії оцінки поведінки. Аналогічний підхід простежується у науковій літературі країн Європейського Союзу (втім, частково це пояснюється прецедентним характером процесуальних систем).

Наприклад, за таким принципом побудовані наявні за кордоном дослідження у сфері зловживання правом у кримінальному процесі, очікується є наукової праці, що узагальнює практику у сфері адміністративної юстиції. Формально українське цивільне право відображає сучасні континентально-європейські підходи до принципу сумлінності та її системи. Але зі змістовної точки зору є проблеми з осмисленням, розумінням як самої категорії принципу сумлінності, так і окремих проявів, виражених у самостійних правилах і правових інститутах.

На відміну від інших принципів, зміст яких добре відомий доктрині та практиці та відрізняється одноманітністю в розумінні, що значною мірою спрощує можливість аналізу в умовах змін сьогодення (цифровізації судочинства), принцип добросовісності не має достатньої єдності у розумінні, характеризується «розмитістю» змісту, досліджувати щодо впливу цифровізації правосуддя є значно складніше.

Незважаючи на інтерес дослідників до теми зловживання правом і процесуальної відповідальності, все ще не досягнуто одноманітного розуміння цих правових категорій, яке могло бути відобразити в законодавстві.

К.О. Кузьменко зазначає, що всі можливі види зловживань процесуальними правами передбачити у законодавстві не можна, зокрема з цієї причини судова практика демонструє неоднозначне ставлення до категорії «зловживання процесуальним правом». Категорія добросовісності традиційно використовується законодавцем для опису меж правомірної поведінки та, таким чином, визначення меж можливої реалізації цивільних процесуальних прав. По-третє, надання категорії добросовісності характеру юридичного обов'язку слід розглядати у контексті елементів нормативної та теоретичної конструкції зловживання процесуальними правами та механізму протидії їм [3, с. 191].

Вплив цифровізації на принцип процесуальної добросовісності через цілком зрозумілі причини не повною мірою досліджено. При цьому, як зазначає Д.В. Тимошенко, єдність поглядів у частині трактування як самого визначення поняття добросовісності, так і відповідного принципу серед учених відсутня. Хоча і наголошується, що в сучасному приватному праві добросовісність є однією з найголовніших засад [4, с. 123].

Під впливом цифровізації значно ускладнюються способи вирішення спорів та їх характер, при цьому цифровізація судочинства – це за-

кономірний процес у розвитку правосуддя, а тому повернення до «аналогового» правосуддя в міру розвитку технологій буде все менш можливим і необхідним.

Ще до відомих подій, пов'язаних воєнним станом, які стали додатковим каталізатором у використанні електронних технологій, існувало усвідомлення необхідності цифровізації судової системи. Навіть елементи електронного правосуддя, що були в системі господарських судів, в умовах пандемії продемонстрували, на думку деяких учених, правову невизначеність і неготовність правової системи України до кардинальних цифрових змін [5, с. 284].

У період жорстких карантинних заходів було істотно обмежено ординарні процесуальні права учасників процесу (зупинено особистий прийом та розгляд низки категорій справ, встановлені обмеження на кількість судових представників, істотно обмежений доступ до судів для інших осіб).

Конституційне право на судовий захист стало більш залежним від технічних засобів. З цієї причини цифрова трансформація цивільного процесу має спиратися лише на зважений та обережний підхід, оскільки поряд з перевагами такі технології можуть нести ризики.

На думку А.О. Дутко та Б.В. Шукалович, доцільно досліджувати правові наслідки використання інформаційних технологій у цивільному процесі; оцінити систему електронного правосуддя та її елементи на відповідність традиційним принципам та вивчити можливі зміни у реалізації принципів цивільного процесу [6, с. 120].

Добросовісність як значущий елемент цифрового середовища правосуддя – це перспективний напрям досліджень. Тема процесуальної добросовісності стосовно цифрового середовища правосуддя на сьогоднішній день залишається недостатньо вивченою. Водночас не можна не відзначити значного загального інтересу до питань, процесуальної відповідальності.

Умовно можна виділити три основні блоки публікацій у науковій літературі: наукові праці з питань, процесуальної відповідальності та розвитку принципів судочинства; дослідження з питань цифровізації правосуддя, електронного правосуддя; наукова література, що охоплює одночасно питання добросовісності та електронного правосуддя.

Як окремих блок наукових праць можна відзначити літературу, в якій досліджуються приватні аспекти, що також має істотне значення в контексті формування принципу [7; 8]. Добросовісність як категорія матеріального права є досить вивченою темою. Процесуальна добросовісність значно менш вивчена в літературі, проте за останні роки все більше робіт присвячено проблемам процесуальної відповідальності та суміжним питанням у цивільному праві [9].

Несправедливо сказати, що проблема в принципі добросовісності не потрапляла в орбіту процесуальної науки. Спочатку питання типових проявів зловживань виникали у наукових працях епізодично – охоплювалися окремими абзацами чи параграфами дисертацій [10; 11].

На даний момент існує явна нестача оновлених робіт монографічного і одночасно міждисциплінарного характеру, присвячених принципу добросовісності в цивільному процесі, є потреба в актуалізації наявного масиву інформації із залученням соціологічних, економічних, статистичних даних, що дозволяють досліджувати принцип процесуальної добросовісності у всьому його різноманітті через призму комунікативної ролі суду.

Крім того, із залученням методології психологічної науки можна дати оцінку суб'єктивній стороні процесуальних зловживань, цю методологію, ймовірно, можна використовувати в прогностичних цілях – для аналізу ризиків потенційних зловживань.

Згадані вище роботи присвячені, скоріше, загальним питанням цифровізації процесу, отриманню електронного доступу до правосуддя, супутнім ризикам, пов'язаним з цифровою нерівністю тощо, тоді як питання процесуальних зловживань під час використання інформаційних технологій залишаються значною мірою на периферії наукового дискурсу.

Можна зафіксувати недостатність (скоріше, навіть відсутність) наукових досліджень, у яких досліджувалося питання впливу цифровізації на принцип добросовісності у цивільному процесі.

Цифрова трансформація цивільного процесу може вплинути на принцип процесуальної добросовісності, виступаючи каталізатором формування нових форм і видів недобросовісної процесуальної поведінки або спрощуючи (у тому числі «механічно») вчинення звичайних зловживань процесуальними правами, або трансформуючи їх. Однак через недостатність спеціальної наукової літератури, присвяченої даному питанню, поки що неможливо зробити однозначний висновок про те, що цифровізація правосуддя обов'язково спричинить появу нових видів процесуальних зловживань.

Перспективні напрями досліджень у цій сфері можуть бути сконцентровані довкола двох основних блоків питань.

1. Дослідження впливу цифровізації цивільного процесу на принцип процесуальної добросовісності у контексті появи нових видів зловживань та (або) видозміни вже відомих; дослідження прямого причинно-наслідкового зв'язку між технологізацією судових процедур та процесуальною добросовісністю або не добросовісністю осіб, які беруть участь у справі; можна спрогнозувати (з використанням якого

саме інструментарію – наприклад, робота з масивом судових даних на основі методів big data, машинного навчання, ризик-орієнтованого підходу), які нові види процесуальних зловживань з'являться у цифровому середовищі і яким чином, чи можуть видозмінитися вже відомі види зловживань процесуальними правами.

2. Вивчення можливих, у тому числі превентивних заходів впливу на суб'єктів добросовісної несумлінної процесуальної поведінки у цифровому середовищі. Чи тягне поява цифрових процесуальних зловживань необхідність вироблення нового інструментарію з метою боротьби з подібними добросовісними актами. Чи може цифровізація правосуддя допомогти у боротьбі з відомими типами зловживань процесуальними правами.

Ці питання актуальні та потребують ретельного дослідження через те, що відповіді на них можуть виступити стимулом для законодавця як на стадії розробки чергових законопроектів у сфері електронного правосуддя, так у разі внесення змін до існуючого нормативного регулювання. Крім того, отримані відповіді здатні виступити орієнтиром для правозастосовників, які стикаються з новими видами процесуальних маніпуляцій з боку учасників процесу.

У контексті питання про вдосконалення електронного документообігу запропоновано говорити про «цифрове середовище довіри» як необхідну умову забезпечення змагальної комунікації з використанням інформаційних технологій, що розширить можливість проведення контролю за добросовісністю учасників процесу під час здійснення процесуальних дій при використанні інформаційних технологій та під час доведення.

Відомі дослідження, присвячені дистанційним (онлайн) засіданням, у яких пропонується низка заходів, спрямованих на вдосконалення поточних правил з погляду запобігання можливим зловживанням процесуальними правами у цивільному процесі

Доцільно зазначають, що більш чіткого регулювання щодо веб-конференцій заслуговують не лише питання, пов'язані з поданням та розглядом клопотання про дистанційну участь у судовому засіданні, але й питання ідентифікації учасників веб-конференції, допустимість участі кількох осіб через один особистий кабінет.

Висновки. Розширення сфери дистанційних технологій участі в судових засіданнях передбачає необхідність реагування судової системи на зміни, що відбуваються, у форматі вироблення роз'яснень не лише з технічного супроводу правозастосовчої діяльності, а й з метою своєчасного та ефективного реагування на зловживання процесуальними правами та інші правопорушення.

Незважаючи на те, що виявлення та дослідження всіх можливих проявів недобросовісної процесуальної поведінки видається нереальним оскільки будь-яке з представлених прав можна реалізувати, виходячи за межі реалізації, допустимо спробувати спрогнозувати, які зміни, пов'язані з цифровізацією правосуддя, здатні стимулювати або не стимулювати осіб, які беруть участь у справі, до недобросовісної процесуальної поведінки та яким чином це вплине на загальний зміст принципу процесуальної добросовісності.

На даний момент сформувалася низка передумов, що підтверджують можливість впливу цифровізації на процесуальну поведінку учасників цивільного процесу. Ця обставина наголошує на необхідності подальшого дослідження принципу добросовісності у контексті цифрової трансформації правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
2. Сакара Н.Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. 2022. Верховний Суд. URL. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf/
3. Кузьменко К.О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право.* 2023. Випуск 75. Частина 1. С. 187–192.
4. Тимошенко Д.В. Категорія добросовісності у системі приватно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 121–126.
5. Шпомер А.І., Шевченко В.С. Правове регулювання господарського судочинства в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 282–287.
6. Дутко А.О., Шукалович Б.В. Застосування інформаційних технологій в цивільному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 118–120.
7. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 4. С. 11–16.
8. Сакара Н. Добросовісність та зловживання процесуальними правами: окремі аспекти правозастосування. 27.12.2023. URL. <https://www.hsa.org.ua/lectors/sakara-nataliia/articles/dobrosovisnist-ta-zlovzivannia-procesualnimi-pravami-okremi-aspekti-pravozastosuvannia/>
9. Бортник Н.П., Єсімов С.С. Правова регламентація заходів адміністративно-процесуального примусу. *Соціально-правові студії.* 2021. Випуск 3 (13). С. 28–34.
10. Назарова І.В. Принцип добросовісності в праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.01. Київ, 2020. 252 с.
11. Галкевич С.В. Принципи справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03. Хмельницький, 2021. 235 с.